

თამარ შარაბიძე
თამარ ციციშვილი
ანა დოლიძე
(საქართველო)

კავკასიის საცენზურო კომიტეტის მიზნები და ამოცანები
(მხატვრულ ტექსტან ცენზურის მიმართების კრიტერიუმები)¹

<https://doi.org/10.62119/sjn.26.2025.9547>

კავკასიის საცენზურო კომიტეტი დღიდან თავისი დაარსებისა (1848 წლის 18 დეკემბერი) მისთვის სახელის შეცვლამდე² და შემდგომაც წარმოადგენდა იმპერიის შენარჩუნების მექანიზმის ერთ-ერთ მთავარ რგოლს, რომელიც თავის მხრივ დაკავშირებული იყო ცარიზმის სხვადასხვა სახელისუფლებო თუ სადამსჯელო ორგანოებთან. საქმე ისაა, რომ კავკასიის საცენზურო კომიტეტი შეიქმნა ბეჭდვითი სიტყვის გასაკონტროლებლად; ბეჭდვით სიტყვას კი უდიდესი ძალა აქვს საზოგადოებაზე, მკითხველზე. ამიტომაც იმპერიის აზრითა და სულისკვეთებით, მას აუცილებლად ესაჭიროება მკაცრი კონტროლი. იმპერიული მექანიზმის ჯაჭვი ასე შეიძლება წარმოვიდგინოთ: იმპერატორი (იმპერიის სათავეში მდგომი ერთპიროვნული მმართველი), მთავარმართებელი ან მეფისნაცვალი³ (რუსეთის იმპერიის რომელიმე მხარის მმართველი, რომელსაც მისთვის რწმუნებულ მხარეში ემორჩილება ყველა უწყება), მეფისნაცვლის კანცელარია, შინაგან საქმეთა სამინისტრო, გუბერნატორი, ვიცე-გუბერნატორი, კავკასიის საცენზურო კომიტეტი, პოლიცია, სასამართლო, საბაჟო პუნქტები, სტამბები, ბიბლიოთეკები და სამკითხველო დარბაზები, წიგნის მაღაზიები, თეატრი, მწერალი ან პუბლიცისტი და ბოლოს – მკითხველი (მაყურებელი).

კონტროლის უპირველესი დირექტივები იმპერატორისაგან მოდის. მეორე ადგილზე მონაცვლეობით დგას მეფისნაცვლის კანცელარია და შინაგან საქმე-

¹ კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით (FR-21-8335).

² 1905 წლის 24 ოქტომბრიდან რუსეთის იმპერიის საცენზურო კომიტეტებს გადაუკეთდათ სახელი და დაერქვათ „ბეჭდვითი საქმის კომიტეტები“.

³ 1844 წლიდან საქართველოში მთავარმართებელი შეიცვალა მეფისნაცვლით.

თა სამინისტრო¹. ნებისმიერი ბეჭდვითი სიტყვის გამოსაქვეყნებლად (წიგნი, ბროშურა, სტატია, ჟურნალი თუ სხვა სახის ბეჭდვითი მასალა) უნდა მიემართოს გუბერნატორს. გუბერნატორის შუამდგომლობა დამატებით მასალებთან ერთად (ჟურნალის შემთხვევაში – რედაქტორის პირადი მონაცემები და პროგრამა) იგზავნება კავკასიის საცენზურო კომიტეტში, რომელიც ხელმძღვანელობს იმპერატორის ბრძანების საფუძველზე მეფისნაცვლის კანცელარიის მიერ შედგენილი წესდებით „ბეჭდვითი საქმის შესახებ“ და მასზე დამატებული ცირკულიარებით. ცენზორი განიხილავს კომიტეტში შემოსულ მასალას და წერს მასზე თავის აზრს (უნდა მიეცეს დაბეჭდვის ნებართვა თუ აიკრძალოს), აგზავნის ისევ მეფისნაცვლის კანცელარიაში, რომელიც პასუხობს ადრესატს (გუბერნატორს) შუამდგომლობაზე. პარალელურად დგება აღფაბეტური სიები აკრძალული და ნებადართული ლიტერატურისა, რომლებიც ეგზავნება იმპერიაში არსებულ ყველა საცენზურო კომიტეტს ყოველთვიურად რამდენიმე ეგზემპლარად, გარკვეული დროის შემდეგ ეს სიები დამატებული ჩამონათვლით ივსება და ხელახლა იბეჭდება.

კავკასიის საცენზურო კომიტეტი ზრუნავს იმის თაობაზე, რომ აკრძალული გამოცემა ან აკრძალული უცხოური ლიტერატურა შემთხვევით არ გაიყიდოს და არ მივიდეს მკითხველამდე, ამიტომ ყოველგვარ ღონეს ხმარობს, რომ ეს ინფორმაცია გახდეს საჯარო: აკრძალვა ეგზავნება ადგილობრივ პოლიციასა და გუბერნატორებს, რომლებიც ვალდებული არიან, თვალყური ადევნონ, რამდენად სრულდება იგი. ასევე აკრძალვა ვრცელდება ბეჭდვითი საქმის მთავარი სამართველოს ჟურნალ „წიგნის ქრონიკის“ მეშვეობით, რომელშიც იბეჭდება როგორც „აკრძალული წიგნების ანბანური ჩამონათვალი“, ასევე – „უცხოური ცენზურის მიერ განხილული (აკრძალული) ნაწარმოებების ანბანური სიები“. ეს სიები წელიწადში მრავალჯერ გამოიცემა: „აკრძალული გამოცემების ანბანური ჩამონათვალი“ – 50-ჯერ წელიწადში, ხოლო „უცხოური ცენზურის მიერ განხილული ნაწარმოებების ანბანური სიები“ – 12-ჯერ. გამოცემათა სიხშირე მივითვითებს ცენზურის სიფხიზლეზე, რათა არ დაიდევს იმპერიული დიქტატურის კანონი, აკრძალვა სწრაფად მივიდეს მაღაზიათა მფლობელებთან, სახალხო ბიბლიოთეკებსა და სამკითხველო დარბაზებში, გამავრცელებელ პირებთან და გაყიდვების ზედამხედველებთან. პერიოდულად ამ ქვედა რგოლებს აკონტროლებს პოლიცია, აწარმოებს ჩხრეკას, აკრძა-

¹ კავკასიის საცენზურო კომიტეტი თავდაპირველად სასწავლო ოლქის დაქვემდებარებაში იყო, 1860 წლიდან კი გადავიდა ჯერ სახალხო განათლების სამინისტროს, ხოლო 1863 წლიდან – შინაგან საქმეთა სამინისტროს დაქვემდებარებაში. 1867 წლიდან კი შევიდა კავკასიის მეფისნაცვლის მთავარი სამართველოს შემადგენლობაში.

ლულ ლიტერატურას იღებს მოხმარებიდან და ანადგურებს, ხოლო იმ დაწესებულების მფლობელს, სადაც ამგვარი ლიტერატურა აღმოჩნდება, სასამართლოში გადასცემს. ეს მთელი მექანიზმია იმპერიული დიქტატურისა, რომელსაც ხელმძღვანელოს შინაგან საქმეთა მინისტრი [480-1-114]. მაგალითისთვის მოგვყავს ერთი საქმე – 480-1-135. 1873 წლის 11 დეკემბერს თბილისის გუბერნატორი მიმართავს „კავკასიის საცენზურო კომიტეტს, რომ თბილისის სასამართლო პალატის პროკურორს უცნობებია მისთვის შემდეგი ივანოვის ბიბლიოთეკის სამკითხველო დარბაზში ჩხრეკის დროს აღმოჩნდა ზოგიერთი გაყიდვიდან ამოღებული წიგნი, მათ შორისა, ჩერნიშევსკის რომანი „რა ვაკეთოთ?“. საგანგებო დავალებათა მოხელე ვიზგალოვს¹ დაევალა ბიბლიოთეკიდან წიგნის ამოღება და განადგურება. გუბერნატორი კითხულობს, სად უნდა მოხდეს კონფისკაციით ამოღებული წიგნების განადგურება, ადგილზე თუ კომიტეტისადმი დაქვემდებარებულ რაიმე დაწესებულებაში.

კავკასიის საცენზურო კომიტეტს ინტენსიური ურთიერთობა აქვს საბაჟოებთან. აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ საქართველო ასრულებს ტრანზიტორი ქვეყნის როლს. ამიტომ ტრანზიტით საქართველოს საბაჟოებში შემოსული წიგნები მოწმდება კავკასიის საცენზურო კომიტეტში და შემდეგ იგზავნება დანიშნულებისამებრ რუსეთსა და კავკასიაში. საბაჟოები ყველა სახის ბეჭდურ პროდუქციას (მათ შორის – ნახატებს, ნახაზებს, რუკებს, ნოტების ფურცლებს, სურათებს, მისალოც ბარათებს) აგზავნიან საცენზურო კომიტეტში და სანამ არ მიიღებენ ნებართვას, ამანათი მფლობელთან არ მიაქვთ. ეს ნებართვა კი უმთავრესად დიდი ხნით იგვიანებს, რადგან საცენზურო კომიტეტი ვერ ახერხებს უზღვავი მასალის წაკითხვასა და შემოწმებას, მფლობელები კი საბაჟოებს სთხოვენ პასუხს; თავის მხრივ საბაჟოები თხოვნით მიმართავენ საცენზურო კომიტეტს, რომ ესა და ეს მასალა შეამოწმონ და გადმოუგზავნონ უკან. კანონი შერბილდა უცხო ქვეყნების კონსულებისათვის 1879 წლიდან. მათ ნება დაერთოთ, საცენზურო კონტროლის გარეშე მიეღოთ უცხოეთიდან გამოწერილი ლიტერატურა [480-1-3910].

კავკასიის საცენზურო კომიტეტში წარმოებს ჟურნალი, რომელშიც ზუსტად არის აღრიცხული განსახილველად შემოსული ნაბეჭდი თუ ხელნაწერი წიგნებისა და ნებისმიერი სახის გამოცემების სია. სიას თან ახლავს ამონაწერი, როდის და რომელი ცენზორების თანდასწრებით მოხდა საკითხის განხილვა, ასევე ახლავს რეზოლუციები, რომლებიც იწყება შემდეგი ფრაზებით: „Уведо-

¹ საქმიდან ჩანს, რომ საგანგებო დავალებათა მოხელე ვიზგალოვს ევალება წიგნების ჯიხურების, სტამბებისა და იმ დაწესებულებების კონტროლი, რომლებიც აწარმოებენ და ყიდიან ბეჭდვით პროდუქციას.

мать“, „Объявить“, „Хранить удержания экземпляры“, „Книги видать“, „возвратить“ და ა.შ., ყველაფერი ბრძანებით კილოში [480-1-45].

იმპერია აკონტროლებს არა მარტო იმას, თუ რა იბეჭდება, არამედ იმასაც, თუ სად იგზავნება და ვინ იბარებს. არაერთ საქმეში [480-1-114] დევს საბუთები, თუ სად არის გაგზავნილი დაბეჭდილი ან საბაჟოდან შემოსული წიგნები და ვინ ჩაიბარა ისინი (მიმღებთა ხელმოწერით).

ნებისმიერ პერიოდულ გამოცემაზე ნებართვას გასცემს საცენზურო კომიტეტი საცენზურო კანონის შესაბამისად, მაგრამ ის აუცილებლად ითვალისწინებს იმპერიის მიზნებსაც, რაც თვალნათლივ გამოჩნდა ბაქოში სომხურ ენაზე ყოველთვიური ჟურნალის – «Аршалуиս» / „ცისკარი“ / – გამოცემის თაობაზე ერთ-ერთი ცენზორის მიერ დაწერილ დასკვნაში [480-1-131, საქმე №63]. ცენზორი ყურადღებას ამახვილებს საკითხზე, რომ ბაქოს მხარის კეთილდღეობა დამოკიდებულია რუსეთთან მის შეკავშირებაზე, ამ მხარეში „რუსული ელემენტის“ გავრცელებაზე, მხარის განათლებაზე რუსული ენის დამკვიდრებით. მისი სიტყვებით, ეს ჭეშმარიტება უკვე ცნობილია არა მხოლოდ მაღალი, არამედ საშუალო ფენის დიდი ნაწილისათვის, რომელიც არა მხოლოდ ლაპარაკობს, არამედ წერს კიდევ რუსულად. ადგილობრივთა¹ უფრო მეტად განვითარებისათვის საჭიროა ჟურნალები და გაზეთები ადგილობრივ ენებზეც, მაგრამ ასეთ მკითხველთა და პრესის გამომწერთა რაოდენობა დიდი არ არის, რაც ნათლად ჩანს წაუკითხავი მასალიდან. ზემოთაღნიშნული ჟურნალი, ცენზორის აზრით, „რუსულ ელემენტს“ შეიტანს მხარეში. ის არც იმ ფაქტს უარყოფს, რომ ადგილობრივი პერიოდული გამოცემების გაზრდა მაინცდამაინც სახარბიელო არ არის იმპერიისთვის, ამიტომ მათ თავიანთი ხარჯით უნდა იარსებონ, მაგრამ სასურველია, რომ რედაქტორები იყვნენ „საფუძვლიანად განვითარებულნი“ (რუსულ კულტურასთან ინტეგრირებულნი) და „კეთილგანწყობილნი“ (რა თქმა უნდა, იმპერიისადმი – კომენტარები ჩვენია). ამიერკავკასიის მხარეებში, სადაც ნაკლებად განვითარებულია რუსული ენა, რასაკვირველია, მოიძებნება ადგილობრივი ჟურნალების მკითხველები, მაგრამ იმპერიის მიზანი რუსული ენის გავრცელებაა (და არა ადგილობრივთა ხელშეწყობა – კომენტარი ჩვენია). ცენზორის აზრით, ამ მხრივ (რუსული ენის ათვისების თვალსაზრისით) ადგილობრივები ნამდვილად ვითარდებიან, მაგრამ მაინც გონებრივად ჩამორჩენილნი არიან. მშობლიურ ენებზე გამოცემული ჟურნალებიც სწორედ მათი განვითარებისთვის იქმნება. მაგრამ ასეთ საქმეში საჭიროა სიფრთხილე: პროვინციებში განათლების დაბალი მაჩვენებლის გამო მასობრივ ადგილობრივ

¹ საცენზურო კომიტეტის სხვადასხვა ცირკულარში კავკასიის ადგილობრივი მოსახლეობა (მათ შორის – ქართველები) ყოველთვის ტუზემცებად მოიხსენიება.

გამოცემებს უფრო მეტი ზიანის მოტანა შეუძლია, ვიდრე თბილისში. თბილისი გუბერნიის ცენტრია; აქაურ რედაქტორთა გონებრივი და მორალური ღირსებები გაცილებით მეტია; ცენტრში ადვილია კონტროლიც. სხვა ადგილობრივ გამოცემათა მიმართ (პროვინციებში) კი ცენზორი გაცილებით ყურადღებიანი და მკაცრი უნდა იყოს. ადვილი მისახვედრია, რომ „კეთილგანწყობილება“ ნიშნავს მორჩილებას, რომელსაც, გონიერებასთან ერთად, იჩენს თბილისში გამოსული პრესის რედაქტორთა უმრავლესობა, რადგან მათი მიზანი ქუჩნაღის გადარჩენა დახურვისაგან (კომენტარი ჩვენია). საცენზურო კომიტეტი რედაქტორებს იმპერიისადმი „სანდოობით“ ამოწმებდა. ნებისმიერი ტიპის გამოცემის რედაქტორის დანიშვნა ან შეცვლა საცენზურო კომიტეტის პრეროგატივა იყო. ჟურნალ-გაზეთების რედაქტორობის მსურველთა განცხადებები არაერთხელ მოწმდებოდა, რის გამოც მათ ხანგრძლივი ლოდინი უწევდათ.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ კავკასიის საცენზურო კომიტეტში ბეჭდვითი სიტყვის გარდა, განიხილებოდა სასწავლო პროგრამებიც, რადგან სწორედ ეს პროგრამები ედებოდა საფუძვლად სახელმძღვანელოების შექმნას. 480-1-62 საქმის დოკუმენტების მიხედვით, კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველს კავკასიის საცენზურო კომიტეტში შემოაქვს განსახილველად ხაზვის, ხატვისა და სუფთა წერის პროგრამები (1870 წ. 20 მარტი). ცარიზმის რუსიფიკატორული პოზიცია განსაუთრებით თვალსაჩინოდ ჩანს საგანმანათლებლო დაწესებულებებში. ქართულ ენას დაწყებით კლასებში უმნიშვნელო საათები ეთმობოდა, რუსულ ენას კი გაბატონებული პოზიცია ეკავა. უკიდურესად მიიმე იყო იმ პატარა ბავშვების მდგომარეობა, რომლებიც გიმნაზიაში იწყებდნენ სწავლას და რუსული არ ესმოდათ. იმპერიის მსახურები საცენზურო კომიტეტის დახმარებით ცდილობდნენ, რომ მეგრელები, სვანები და აჭარლები ცალკე ეროვნებად გამოეცხადებინათ, მათთვის ცალკე შეექმნათ ანბანები.

თავდაპირველად კავკასიის საცენზურო კომიტეტში არსებობდა ორი შტატი (დასავლური და აღმოსავლური ენების ცენზორებისა), რელიგიურ მასალას უგზავნიდნენ შესაბამისი რელიგიის უმაღლეს საღვთისმსახურო პირს და მისგან იღებდნენ დასკვნას მასალის ვარგისიანობის შესახებ. რადგან ქართულ მართლმადიდებლურ ეკლესიას რუსი ეროვნების ეგზარხოსი განაგებდა, რომელმაც ქართული არ იცოდა, ქართულენოვანი რელიგიური მასალის შესამოწმებლად მიმართავდნენ სასულიერო სემინარიას, რომელსაც ამ საქმისთვის გამოყოფილი ჰყავდა სემინარიის მასწავლებელი. ძირითადად გვხვდება სასულიერო მოღვაწის – გიორგი ხელიძის – რეცენზიები. აღსანიშნავია, რომ ქართველ მართლმადიდებლებს ის ფაქტი, რომ მათი რელიგიური საკითხების გადაწყვეტა ეროვნებით რუს ეგზარხოსს ევალებოდა, სხვა ერებთან შედარებით დაჩაგრულ მდგომარეობაში აყენებდა. ამის შესახებ არაერთხელ გამოუთ-

ქვამთ წუხილი ქართულ პუბლიცისტიკაში. ქართველ და სხვა ეროვნების ხალხთა არათანაბარი პირობები სასულიერო საკითხში ნათლად წარმოჩნდება 480-ე ფონდის მასალებიდანაც. 480-1-174 საქმის მიხედვით, სრულიად სომხეთის კათალიკოს-პატრიარქს ეძლევა სომხურ ენაზე სასულიერო წიგნების ბეჭდვის უფლება: კავკასიის საცენზურო კომიტეტი მიმართავს კავკასიის მეფის-ნაცვლის მთავარი სამმართველოს უფროსს სომხეთის კათალიკოს-პატრიარქის თხოვნის შესახებ. ეს უკანასკნელი კავკასიის საცენზურო კომიტეტს სთხოვს ნებართვას, რომ სომხურ ენაზე წიგნების გამოცემას თავად გაუწიოს ზედამხედველობა. ის აღნიშნავს, რომ მსგავსი სახის ნებართვა მას მინიჭებული აქვს მთავარმართებლისაგან ექმიანობის სტამბაში ჟურნალ „არარატი“ გამოცემაზე. ეს ჟურნალი გამოდის 1868 წლიდან პატრიარქის პასუხისმგებლობით, საცენზურო კომიტეტის შემოწმების გარეშე. მეფისნაცვლის კანცელარიის მთავარი სამმართველოს უფროსს, ბარონ ნიკოლაის, მიზანშეწონილად მიაჩნია სომხური რელიგიური ლიტერატურის შემოწმების მთლიანად ჩამოშორება კავკასიის საცენზურო კომიტეტის საქმიანობიდან და სომხეთის კათალიკოს-პატრიარქისთვის ჩაბარება. მსგავსი უფლებები ჰქონდათ სხვა რელიგიის (კათოლიკური, მაჰმადიანური) მსახურებსაც, ქართული ეკლესია კი აღარ არსებობდა სწორედ მართლმადიდებლობის გამო.

სასულიერო სემინარიებიც მთლიანად ეგზარხოსებს ემორჩილებოდა. ჩვენ ხელთ გვაქვს უამრავი მასალა, საიდანაც ნათლად ჩანს, თუ რა უმძიმეს მდგომარეობაში იყვნენ ქართველი სემინარიელები. ეგზარხოსმა პავლემ აკრძალა თბილისის სემინარიებში ქართული საერო და სასულიერო ლიტერატურის სწავლება. იაკობ გოგებაშვილი მასზე წერდა: „ეგზარხოსმა პავლემ ისე ცხადად გამოავლინა თავის ტომობრივი ერთგულება, რომ ქართველ საზოგადოებაში საყოველთაო განცვიფრება და გულისწყრომა გამოიწვიაო“ (გოგებაშვილი 1952: 455). საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში, პროვინციებში, სადაც არ ესმოდათ რუსული ენა, წირვა-ლოცვა რუსულად მიმდინარეობდა. ქართველი მღვდლების თხოვნას, რომ წირვა ქართულ ენაზე ჩატარებულიყო დიდ საეკლესიო დღესასწაულებზე მაინც, ეგზარხოსები და საცენზურო კომიტეტი უარყოფითად პასუხობდა.

მოგვიანებით საცენზურო კომიტეტში შტატები გაიზარდა: იყვნენ უფროსი და უმცროსი ცენზორები, აგრეთვე – საცენზუროდ მოწვეული მასწავლებლები; გამოიყო ცალკე მიმართულებებიც: სამედიცინო, ფარმაცევტული, სამხედრო, თეატრალური და ა. შ. იქმნებოდა ცირკულარები საპარიკმახეროებისთვისაც კი¹. მკაცრი ცენზურა არსებობდა სამხედრო საქმეში (არ შეიძლე-

¹ ერთი პერიოდი კაცებისათვის წვერ-ულვაშის გაპარსვაც იკრძალებოდა.

ბოდა სამხედრო ნაწილების გადაადგილების შესახებ ცნობების მიწოდება, გარდა მთავრობის ოფიციალური განცხადებებისა)¹, სამედიცინო სფეროშიც (ექიმის განცხადებას თან უნდა დართოდა მისი განათლების დამადასტურებელი დოკუმენტი)², სამხატვრო და სამუსიკო ხელოვნებაში³. შინაგან საქმეთა სამინისტრომ მიიღო დადგენილება გამოფენის მოწყობის წესების შესახებ (№1234), რომელიც ბეჭდვითი საქმის მთავარმა სამმართველომ 1885 წლის 9 აპრილს გადაუგზავნა გუბერნიის ხელმძღვანელებს. დადგენილების მიხედვით: 1) გამოფენის საჯარო მოწყობის ნებართვა უნდა გასცეს ადგილობრივმა მთავრობამ: ე.ი. გენერალ-გუბერნატორმა, გუბერნატორმა, ქალაქისა თუ სამხარეო მმართველობამ (რომელსაც მიეკუთვნება ადგილი, სადაც გამოფენა უნდა ჩატარდეს); 2) სწორად და მკაცრად შეფასდეს საჯაროდ გამოსატანი ნამუშევრები; გამოფენათა ორგანიზატორებმა აუცილებელია წინასწარ გადაუგზავნონ მთავრობას გამოსაფენი ნამუშევრების მიმოხილა. 3) თუ საგამოფენო ექსპონატებში აღმოჩნდება ისეთი ნამუშევარი, რომელიც მიჩნეულია მავნებლურად, მასში ასახული ტენდენციებიდან გამომდინარე, მაშინ ასეთი ნამუშევარი გამოფენის გახსნამდე უნდა იქნას ამოღებული და „მოშორებული დამთვალეირებისგან“; 4) გამოფენათა წინასწარი მიმოხილა უნდა მოამზადონ ცენზორებმა (480-1-682).

აკრძალული იყო სასულიერო სასწავლებლების მდგომარეობაზე სტატიის გამოქვეყნება, აგრეთვე – ამა თუ იმ კუთხეში ხალხის მიმღე ეკონომიკურ ყოფასა⁴ და ჩაგვრაზე¹, სასამართლოს არაკანონიერ გადაწყვეტილებებზე, რე-

¹ იხ. საქართველოს ეროვნული არქივი, 480-ე ფონდის მასალები: 480-1-262.

² 1885 წ. ბეჭდვითი საქმის მთავარი სამმართველო მიმართავს გუბერნიების ხელმძღვანელებს, თუ როგორი ფორმა უნდა ჰქონდეს გაზეთებში სამედიცინო სახის განცხადებებს. სამედიცინო საბჭომ საჭიროდ მიიჩნია შემდეგი: ა) განცხადების გამომქვეყნებელმა ექიმებმა უნდა მიუთითონ გვარი, სპეციალობა, სწავლების ხარისხი, მისამართი და ავადმყოფების მიღების საათები. ბ) მკურნალობის ნებისმიერი სახით ქება აკრძალულია. გ) სტამბებს ეკრძალებათ ზემოთწარმოდგენილი ტიპის განცხადებების დაბეჭდვა ადგილობრივი სამედიცინო სამმართველოს ნებართვის გარეშე. სამედიცინო საბჭოს ეს დადგენილება დამტკიცებულია შინაგან საქმეთა სამინისტროს მიერ [480-1-682].

³ 1985 წელს აიკრძალა პირველი ხარისხის აკადემიის პენსიონერი მხატვრის, გორსკის, ნახატის – „კუდიარის მესამე გამოცდა“ (ივანე მრისხანეს დრო) – სამხატვრო აკადემიისა და სხვა გამოფენებზე ჩვენება, აიკრძალა მისი ასლის გავრცელებაც [480-1-682].

⁴ 1874 წლის 11 იანვარს შინაგან საქმეთა სამინისტრომ მიმართა გუბერნატორებს, რომ არ დაეშვათ გამოსაქვეყნებლად ისეთი სტატიები, რომლებშიც საუბარი იქნებოდა გუბერნიებში მოუსავლიანობისა და შიმშილის შესახებ [480-1-178]. 1899 წლის 12 აპრილის დოკუმენტით (საქმე №5084) პრესაში არ შეიძლება აისახოს ინფორმაცია ხოლერი-სა და შავი ჭირის ეპიდემიის შესახებ [480-1-1556]. დაუშვებელია გამოქვეყნდეს მასალები ციხეებში არსებულ გაუსაძლის მდგომარეობაზე, იქ გავრცელებულ სნეულებებზე.

ვოლუციურ² ან სხვა სახის მღელვარებებზე უნივერსიტეტებსა და უმაღლეს დაწესებულებებში³, ეროვნებათშორის კონფლიქტზე⁴, თავისუფალ სექსუალურ თემებზე⁵, სუიციდზე [480-1-1425] წერა. იმპერატორის ოჯახის წევრებზე და იმპერიის ფარგლებში მათ გადაადგილებაზე ინფორმაციის მიწოდება არ შეიძლებოდა საიმპერატორო კარის მინისტრის ხელახალი ნებართვის გარეშე [480-1-152]. ერთ-ერთ საქმეში [480-1-1556, საქმე №2748] წარმოდგენილია სია იმ პირებისა, თუ ვინ შეიძლება ჩაითვალოს რუსეთის სამეფო კარის წევრებად. თანამდებობის პირის შეურაცხყოფისათვის ისჯებოდა პირდაპირ გაზეთის რედაქტორი საცენზურო კომიტეტის წესდების 68-ე მუხლით [480-1-674]; 1896 წლის 9 ივლისიდან ადგილობრივ პერიოდულ პრესაში იკრძალება სახელმწიფო

¹ შინაგან საქმეთა სამინისტრო კრძალავს არა მხოლოდ მსჯელობას, არამედ ყოველგვარ ცნობებსაც გლეხთა ბატონყმობისაგან განთავისუფლების 25 წლისთავთან დაკავშირებით [480-1-682]. 480-1-1992 საქმეში დევს სეფისპირელის სტატია „ხმა გურიიდან, რომელშიც აღწერილია გურული გლეხის გაჭირვებული ცხოვრება და შედარებულია ინგლისელი მშრომელის ცხოვრებასთან. სტატია დაბეჭდილია „ივერიაში“ 1905 წელს, რის გამოც რედაქტორს გაფრთხილება მიეცა.

² იკრძალება მარქსის „ეკონომიკური სწავლება“ (Экономические учение), აგრეთვე მარქსის ბიოგრაფიის დაბეჭდვაც [480-1-1316]; კავკასიის მეფისნაცვლის მთავარი სამმართველო პასუხს სთხოვს კსკ-ს იმის თაობაზე, თუ რატომ გასცა უფლება «თბილისის უწყებანის» 67-ე ნომერში ამერიკულ გაზეთ „ნიუ-ორკის“ „მაცნედან“ გადმოთარგმნილი სტატიის დაბეჭდვისა [480-1-182]. იკრძალება რევოლუციური შინაარსის ბროშურები [480-1-268, საქმე №2119]; ნიკო ნიკოლაძის საქმე სასამართლოშია გადაცემული 1879 წლის გაზეთ „ოზზორში“ (№350) ორი სტატიის გამო, რომლებშიც სახელმწიფო გადატრიალებაზეა საუბარი.

³ იხ. საქართველოს ეროვნული არქივი, 480-ე ფონდის მასალები: [480-1-157], [480-1-1556, საქმე № 2036, 1899წ. 18 მარტი]. ბიბლიოთეკებიდან ამოღებულ უნდა იქნას წიგნი სათაურით „Марсельцы“, რომელიც წარმოადგენს საფრანგეთის რევოლუციის დროების ამსახველ მოთხრობას (1903 წ.) [480-1-1997].

⁴ კავკასიის საცენზურო კომიტეტი კრძალავდა ებრაულ თემატიკაზე შექმნილ ნაწარმოებებს ეროვნებათშორისი კონფლიქტის თავიდან აცილების მიზნით, სინამდვილეში თავად უწყობდა ხელს ამ კონფლიქტს, რაც კარგად გამოჩნდა 480-ე ფონდის მასალებში [480-1-32], [480-1-136], [480-1-1694], [480-1-1696]; იკრძალება „მალარასიულ დიალექტზე“ მხატვრული ნაწარმოებებისა და თარგმანის დაბეჭდვა მთელი იმპერიის ფარგლებში [480-1-268, საქმე 3570, 1876 წ. 23 ივნისი]; 1885 წელს კსკ-ში განსახილველად შესულ გეორგრაფიის სახელმძღვანელოდან ამოღებულია სიტყვები – „საქართველო“ და „ქართველები“. მის მაგივრად მითითებულია „ტფილისის გუბერნია“ და იმერეთი [480-1-684].

⁵ შინაგან საქმეთა სამინისტრომ აკრძალა მოსკოვის საცენზურო კომიტეტის მიერ ნებადართული და უკვე დაბეჭდილი ლ. მარტინოს (ფრანგულიდან ჟანოვსკის მიერ ნათარგმნი) ბროშურის – „ონანიზმი, საფიზმი და სოდომია ქალებში“ – საჯაროდ გავრცელება [480-1-682].

ფო პირთა დანიშვნებისა და მათი გადაადგილების შესახებ ნებისმიერი ინფორმაციის ბეჭდვა [480-1-1617].

ასეთი სახის აკრძალვები იმდენია, რომ ყველას ჩამოთვლა შეუძლებელია, მაგრამ ერთი რამ დანამდვილებით გვინდა აღვნიშნოთ, ყველაზე მკაცრად და დაკვირვებით ცენზურა მხატვრულ სიტყვას აკონტროლდებოდა.

აღსანიშნავია, რომ 1848 წლიდან 60-70-იან წლებამდე კავკასიის საცენზურო კომიტეტის არქივში შენახული მხატვრული სიტყვის მასალები ძალიან მცირეა, ძირითადად კომიტეტის დოკუმენტებია, მათ შორის ნებართვები ან აკრძალვები, საბაჟოდან შემოსული მასალის აღრიცხვები. 70-იანი წლებიდან კი, პრესისა და თეატრის გააქტიურებასთან ერთად, არქივში შემონახულია განსახილველად შემოსული მასალების პირები. განსაკუთრებული აღმავლობით გამოირჩევა 80-90-იანი წლები, შემოდის უამრავი შუამდგომლობა ამა თუ იმ გაზეთის გახსნისა, თავად ავტორებს შემოაქვთ თეატრალურ ცენზურაში თავიანთი თუ სხვისი ხელით 3 ეგზემპლარად გადაწერილი პიესები ნებართვის მისაღებად; შემონახულია მთელი რიგი გაზეთებიდან ამოღებული მასალა.

თეატრალური ცენზურა ეფუძნება 1865 წლის 6 აპრილს სახელმწიფო სათათბიროს მიერ მიღებულ საცენზურო კანონს დრამატურგიული ნაწარმოებების შესახებ, რომლის მიხედვითაც [480-1-31]: 1) თეატრში დასადგმელად გამიზნული ყველა დრამატურგიული ნაწარმოები (თუნდაც უკვე დადგმული მოსკოვისა და პეტერბურგის თეატრის სცენებზე)¹ უნდა გადაიგზავნოს გადასასინჯად ბეჭდვითი საქმის მთავარ სამართველოში; 2) ადგილობრივმა პოლიციამ არ უნდა დაუშვას დასადგმელად ისეთი პიესები, რომლებიც, თუმცა იყო დაბეჭდილი სხვადასხვა პერიოდულ გამოცემაში, მაგრამ არ იყო წარმოდგენილი სცენაზე დადგმისათვის ნებართვის მისაღებად; 3) ყველა აფიშა და განცხადება დაბეჭდვისთანავე უნდა გადაიგზავნოს ბეჭდვითი საქმის მთავარ სამართველოში; 4) ცენზურის მიერ შემოწმებული პიესების დადგმა უნდა მოხდეს აუცილებლად საცენზურო ეგზემპლარების მიხედვით თეატრის მფლობელის პირადი პასუხისმგებლობით; 5) პიესებიდან, ბალეტებიდან და პანტომიმებიდან შესრულებული ლიბრეტო, ტექსტები და კუპლეტები, რომლებსაც შეასრულებენ როგორც გარეუბნებში, ასევე შიგ ქალაქში გამართულ დღესასწაულებზე, წინასწარ უნდა წარმოადგინონ დრამატურგიული ნაწარმოებების

¹ მოსკოვისა და პეტერბურგის სამეფო თეატრებში უკვე დადგმული სპექტაკლების დადგმის უფლება არა აქვთ პროვინციის ადგილობრივ თეატრებს ხელახალი ცენზურის გავლის გარეშე.

ცენზურაში განსახილველად; 6) პოლიციის მოვალეობაა, თვალყური ადევნოს მათ ზუსტ შესრულებას და არ დაუშვას „ცინიკური ხრიკები“ წარმოდგენის დროს.

1865 წლის 6 აპრილის (თავი V, გვ. 31) საცენზურო კანონის მიხედვით [480-1-262]: 1. დრამატურგიული თხზულებები ნებადართულია თეატრებში დასადგმელად მხოლოდ სპეციალური დრამატურგიული ცენზურის მუშაკთა ნებართვით. ნებართვის გარეშე სცენაზე რაიმეს დადგმა არ შეიძლება; 2. კანონი დრამატურგიული ნაწარმოებების შესახებ არ უშვებს არანაირ გამონაკლისს კლუბებისათვის, რადგანაც დედაქალაქებისა თუ პროვინციების საზოგადოებრივ თავყრილობებზე გაცილებით მეტი მაყურებელი იყრის თავს, ვიდრე თეატრში. ამიტომ პიესათა დადგმა ასეთ ადგილებში დრამატურგიული ცენზურის გარეშე დაუშვებელია; 3. კლუბებსა და საზოგადოებრივ ადგილებში სპექტაკლის დადგმა უნდა ითვალისწინებდეს სამ პირობას: ა) კლუბებსა და თავშეყრის ადგილებში სპექტაკლის დასადგმელად ორგანიზატორებმა უნდა გამოითხოვონ ნებართვა ადგილობრივი პოლიციისგან; ბ) კლუბებისა და თავყრილობათა სცენებზე არაფრით არ შეიძლება იმ პიესათა დადგმა, რომლებიც ნებადართული არ არის დრამატურგიული ცენზურის მიერ; არ შეიძლება გადახვევა ცენზურის მიერ დადგენილი ტექსტიდან; გ) ბეჭდვითი საქმის მთავარი სამმართველოს ან სასწავლო ოლქის რწმუნებულის ხელახალი ნებართვის გარეშე აკრძალულია სცენაზე დაბეჭდილი ან ადრე ნებადართული მოთხრობების, ლექსების, კუპლეტებისა და ა.შ. მხატვრული კითხვა; დ) ყოველ სპექტაკლზე პოლიციისთვის გამოყოფილი უნდა იყოს სავარძელი, რათა მას შეეძლოს სცენის თვალყურისდევნება. ე) ბეჭდვითი საქმის მთავარ სამმართველოს დროულად უნდა გაეგზავნოს იმ პიესათა აფიშები, რომლებიც კლუბების სცენაზე უნდა დაიდგას. 4. ნებისმიერი დარღვევის შემთხვევაში პოლიციამ საქმე უნდა აღძრას სასამართლოში. 5. სტამბებს ევალებათ, რომ აფიშებზე აუცილებლად იყოს მიწერილი (დაბეჭდილი) მათი თანმიმდევრული ნომრები. პოლიციის ხელმძღვანელებმა დაბეჭდვისთანავე დაუყოვნებლივ უნდა წარადგინონ აფიშები მთავარ სამმართველოში, თანმხლები საბუთების გარეშე, მხოლოდ წარწერით კონვერტებზე: „ამა და ამ პოლიცმეისტერისგან ან პოლიციის ოფიცრისგან აფიშა №...“, კონვერტზე მითითებული ნომერი და აფიშის ნომერი უნდა ემთხვეოდეს ერთმანეთს (ამ ნომრებით მთავარი სამმართველო აღმოაჩენდა არალეგალურად დაბეჭდილ აფიშებს).

როგორც ვხედავთ, ცენზურა მკაცრს კონტროლს აწესებს სცენაზე, რადგან კარგად იცის, რომ სცენიდან გაქდერებული სიტყვა გაცილებით სწრაფად და ეფექტურად მოქმედებს მაყურებელზე, იწვევს მის დაუფარავ რეაქციას.

1869 წლის 11 დეკემბერს კავკასიის საცენზურო კომიტეტში კავკასიის მეფისნაცვლის მთავარი სამმართველოს კანცელარიიდან შემოდის წერილი

დრამატული ნაწარმოებების სიების შესახებ. წერილი საინტერესოა იმ თვალსაზრისით, რომ წარმოაჩენს ბიუროკრატიული რეჟიმის მთელ სირთულეს, რაც მდგომარეობს შემდეგში: საცენზურო კომიტეტი თავად უგზავნის მთავარ სამმართველოს შემოწმებულ მასალას თავისი კომენტარებით, მთავარი სამმართველო კი წყვეტს, რა უნდა იყოს დადგმული, რა – არა, და რა არის დასაშვები შემდგომში დასადგმელად, რა თქმა უნდა, თუ ავტორი მასში ცენზურის მიერ მითითებულ შესწორებებს შეიტანს. ამის შემდეგ მეფისნაცვლის სამმართველო ადგენს სიებს და კვლავ საცენზურო კომიტეტს უგზავნის, რათა ამ უკანასკნელმა გადააგზავნოს თეატრის მფლობელებთან და პოლიციის განყოფილებებში [480-1-32].

ჩვენ განსაკუთრებით დაგვაინტერესა ცენზურის მიერ აკრძალულმა მასალამ, რომელშიც შედის მხატვრული და პუბლიცისტური სიტყვის საუკეთესო ნიმუშები. გვინდა აქვე გავაანალიზოთ ის აქცენტები, რომელთაც განსაკუთრებით უფრთხოდა ცარიზმი. კავკასიის საცენზურო კომიტეტში წლებისა და პერიოდული გამოცემების მიხედვით XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან ერთადაა თავმოყრილი აკრძალული თხზულებები, როგორც მხატვრული, ასევე პუბლიცისტური. ერთ-ერთ საქმეში [480-1-718] დევს გაზეთ „თეატრის“ აკრძალული სტატიები – „Со статьями для газеты „Театръ“ запрещенными цензурою для напечатания и отправляемым на предварительное заключение духовной цензуры, попечителя учебного округа и.о.р. 29 Января, 1886 г.“ ამ საქმეში შედის უცნობი ავტორის („კლდე-კანელის“ ფსევდონიმით) ორი ლექსი – „ვპოვე ტაძარი“ და „ღმრთის-შობელს“, რომლებიც ვფიქრობთ, რომ ნ. ბარათაშვილის მიზამდვას წარმოადგენს¹. ასევე აკრძალულია ბაჩანა რაზიკაშვილის „სიმღერა“ (მისი მეორე ვარიანტიც „ხელოვნური პოეზია“), ვაჟა-ფშაველას „სიმღერა“ („დაე აყროლდეს სოფელი“), კორესპონდენციები სასულიერო სემინარიასა და ბანკზე, სტატია თეატრზე. ამ უკანასკნელში გაჟღერებულია აზრი, რომ პოლიცემისტერი ხელს უშლის უკვე დადგმული სპექტაკლების ხელმეორედ წარმოდგენას სცენაზე, რის გამოც აღორძინებული თეატრი მთავარმართებელს მიმართავს თხოვნით. სტატიაში აღნიშნულია, რომ ქართული თეატრის ალფაბეტური სია 80 პიესას მოიცავს მაშინ, როდესაც 200 პიესა არსებობს. ისინი არ არის შეტანილი სიაში და, რაც შეტანილია, ისიც ორფოგრაფიული შეცდომებითა და ავტორთა არასწორი მითითებით. სტატიების აკრძალვის მიზეზი

¹ ლექსთა ავტორის შესახებ არსებობს სხვა აზრიც, გამოთქმული გოჩა კუჭუხიძის მიერ. იხ. გ. კუჭუხიძის სტატია «ვინ იმალება კლდე-კანელის ფსევდონიმის მიღმა», *ჟურ. „განთიადი“*, 3-4; 2024., გვ. 172-181.

ერთი მხრივ გასაგებია, რადგან სემინარიის ამბების გაშუქება იკრძალება, ბანკსა და თეატრზე დაწერილ სტატიებშიც უკმაყოფილებათ გამოხატული მთავრობის მიმართ, რაც შეეხება მხატვრულ ტექსტებს, მათში არაფერია ისეთი, რომ აკრძალვას ექვემდებარებოდეს. კლდე-კანელის პირველ ლექსში „ვპოვე ტაძარი“ გამოთქმულია დიდი პესიმიზმი ცხოვრების ამოებისა და რწმენის დაკარგვის გამო – წმინდა ტაძარი „მგესლავთა“ თავშესაფრად არის ქცეული; იგივე ტენდენცია იკვეთება ლექსში „ღმრთის-შობელს“, „შვეთა დროთ ლტოლვამ შემუსრა და შესვარა“, „მოსრა რწმენა“; ვაჟა-ფშაველას ლექსში „დაე აყროლდეს სოფელი“ სატრფოს სიკვდილზე და მცონარის (გველის) მიერ მისი ლამაზი სხეულის განადგურებაზეა საუბარი. ჩანს, ცენზორს ასეთი რელიგიური პესიმიზმი გამოსაქვეყნებლად არასასურველად მიუჩნევია და ამიტომაც გადაუგზავნია სასულიერო ცენზურისათვის. გარდა ამისა, ცენზორები ნებისმიერ პესიმისტურ განწყობილებაში ხედავენ საქართველოს დამოუკიდებლობით გამოწვეულ სევდა-მწუხარებას და მხატვრული ტექსტის ალეგორიულობას (რისი მაგალითიც უნდა იყოს ბაჩანას „სიმღერა“ („ვინა თქვა საქართველოზე“). ფრაზები – „ხელნი მოვკიდოთ აბჯარსა“, „წავიდეთ მტერზე რისხვითა“, „დაე, სულ გავწყდეთ ნუგეშისთ“ – ცენზურამ იმპერიისათვის სახიფათოდ ჩათვალა). ცენზურის სიფრთხილის გამო ზარალდებოდა ქართველ მწერალთა როგორც საუკეთესო, ასევე მხატვრულად ნაკლებად ღირებული ნაწარმოებები.

480-1-1669 საქმეში, რომელიც წარმოადგენს ივანე ხახუტაშვილის ლექსების გამოცემას ზ. ჭიჭინაძის მიერ (1900 წ.), ცენზორის მიერ გადაშლილია პატრიოტული შინაარსის ლექსები. 480-1-664; 480-1-1340 მასალებში შესული ლექსებიდან ამოღებულია პატრიოტული შინაარსის სტროფები ან მთლიანად აკრძალულია¹.

„ცნობის ფურცელში“ (1901 წ.), მართალია, მხატვრული შემოქმედება არ იბეჭდება, მაგრამ აკრძალულია მთელი რიგი პუბლიცისტური სტატიები. ესენია: 1. „კლასთა ბრძოლა“ – ავტორი არ აწერია (მიმოხილულია მსოფლიოს ამბები); 2. სატირული სტატია უსათაუროდ თავადაზნაურობის წარმომადგენლებზე; 3. უსათაურო კორესპონდენცია ბაქოს ნავთობის მოპოვებაზე, მუშათა ინტერესების გაუთვალისწინებლობაზე, მათ ჩაგვრაზე; 4. „გურია“ – ავტორი ი. ანტონაშვილი (შეეხება გლეხის ჩაგვრაზე მიწის გადასახადის გამო); 5. კორესპონდენცია ოზურგეთის ქალაქის თავის არჩევაზე, დარღვევებზე არჩევნების დროს; 6. მუშათა უკმაყოფილება განჯაში ხელოფასის გაუცემლობის გამო; 7. თბილისის საკრებულოს გადაწყვეტილება არჩევნების ჩატარების წესების შესახებ; 8. ინფორმაცია ტყვიით მოკლული კადეტთა კორპუსის მასწავლებლის შესა-

¹ აკრძალულია დუტუ მეგრელის ლექსი „გმირი დედა“

ხებ; 9. სამრევლო სკოლების გაუქმების შესახებ იმერეთ-გურია-სამეგრელოს რეგიონში (წერილი ქუთაისიდან. ხელს აწერს ნინო); 10. სტატია რომში მუშათა საპირველმაისო მოძრაობაზე; 11. საინფორმაციო წერილი ქუთაისის თავდად-აზნაურთა კრებაზე; 12. სტატია იმის შესახებ, რომ კავკასიის პრესა დუმს სწავლების პროცესის უმაქნისობაზე; 13. „პროვინცია“, ავტორი მიხ. გაჩეჩილაძე. მასში აღწერილია არეულობა ქუთაისის თეატრში, პოლიციის მიერ ხალხის დაშლის მცდელობა; 14. ფოთის ნავსადგურის ამბები. ნიკოლაძე დიდი მთავრის სადღეგრძელოს სვამს; 15. სწავლა-განათლების რეფორმის გამო. ქართული საზოგადოება მხილებულია გაუბედაობაში, თავისი ინტერესების უგულვებელყოფაში; 16. „ჩვენი შინაური საქმეები“ (ოზურგეთის თვითმმართველობის შესახებ); 17. ადელხანოვის ქარხნის მუშის, მიხეილ ოქრუაშვილის, ცემა ყაზახების მიერ (უსამართლობაზე არ იყო რეაგირება); 18. მუშათა საზოგადოებების მიერ სამედიატორო სასამართლოსადმი მიმართვა; 19. ქუთათური საქმეები. იმერეთის თავადაზნაურთა წინამძღოლის არჩევა (აირჩიეს თავ. ლორთქიფანიძე). პროტესტი მისი არჩევის გამო; 20. ოსმალეთში მცხოვრებ სომეხთა ჩაგვრის შესახებ; 21. არჩილ ჯორჯაძე – „ეროვნული დემოკრატიზმი“; 22. ირონია რუსებზე (ავტორი არ არის მიწერილი, არც სათაური); 23. უსათაურო სტატია, რომელშიც დაფიქსირებულია რუსული პრესის მიერ აღიარებული საქართველოს ანექსიის ფაქტი და რუსთა მიერ ქართველთა წყენინების მაგალითები; 24. „გრუზინის“ დადანაშაულება იმ აზრის გამო, რომ რუსეთმა ქართველებს თავისუფლება წაართვეს; 25. ცნობა დიდი მთავრების ბორჯომიდან პეტერბურგში გამგზავრების შესახებ; 26. სტატია პაპის მკვლელობის მცდელობაზე; 27. ინფორმაცია დიდი მთავრინა ელენე ვლადიმირის ასულის ბორჯომიდან თბილისში გამგზავრებისა და თბილისში მისი საქმიანობის შესახებ; 28. მსოფლიო აჯანყებების ამბები – პორტუგალია, ესპანეთი; 29. თანამდებობის პირთა (თანამდებობებზე) გადაადგილების შესახებ; 30. მუშების გაფიცვის შესახებ საზღვარგარეთ, მუშათა შრომის დაუცველობა; 31. შემწეობა სოფიო ჯანდიერის დასახმარებლად; 32. აკრძალულია ნახატი (შესრულებული ფანქრით, გრაფიკა). O. III-Tb სავარაუდოდ ავტორის ინიციალებია; 33. ამერიკის პრეზიდენტის მკვლელის დახვრეტის ამბავი; 34. შიმშილი სიღნაღის მაზრაში. ავტორი ტრიფონ ჯამოპოვი (გვარი ზუსტად არ იკითხება). სტატიაში შედის შეგონება, რომ „ეს ჭუჭყიანი ხალხი ჩვენი გამომკვებია, მისი ესრეთი გაჭირვება ჩვენი გაჭირვებაცაა და მწუხარებაც“; 35. ლექსები ბუდაზე (მერეჟსკოვსკიდან), ხელს აწერს „ოსიკო“; 36. ქუთაისში შავი ჭირის წინააღმდეგ ზომების მიღება; 37. ჩხუბი განათლებულ საზოგადოებაში ქეიფის დროს ერთი და იმავე კაცის სადღეგრძელოს მრავალჯერ შესმის გამო და ა.შ.

ჩვენ სრულად წარმოვადგინეთ გაზეთ „ცნობის ფურცლის“ 1901 წლის აკრძალული სტატიების თემატიკა. სტატიის დასაწყისში ჩამოთვლილი აკრძალვებიდან გამომდინარე, ნათელია, რატომაც არ იბეჭდება ისინი, მაგრამ დასანანია, რომ მათ შორის გვხვდება ისეთი მნიშვნელოვანი პუბლიკაციები, როგორებიცაა არჩილ ჯორჯაძის სტატია – „ეროვნული დემოკრატიზმი“; უსათაურო წერილი რუსული პრესის მიერ აღიარებული საქართველოს ანექსიის ფაქტის შესახებ და ინფორმაცია სათაურით „პროვინცია“. ეს სტატიები უაღრესად მნიშვნელოვანია სხვადასხვა კუთხით. არჩილ ჯორჯაძის სტატიაში წარმოჩნდება ღრმა ფისოფიური მსჯელობა და ეროვნული ტენდენციები, რადგან პირდაპირ ისმება საკითხი – რაში მდგომარეობს ეროვნული დემოკრატიზმის განსხვავება ბურჟუაზიული და სოციალური დემოკრატიზმისაგან, რა ქმნის მის განსაკუთრებულ ხასიათს, რა პირობებში და რა ნიადაგზე აღმოცენდა იგი? მეორე სტატია მნიშვნელოვანია ისტორიული თვალსაზრისით. მასში დაფიქსირდა რუსთა მიერ საქართველოს ანექსიის აღიარების ფაქტი, რომელსაც დღემდე უარყოფს რუსეთის მთავრობა. მესამე სტატიაში, მართალია, მშრალი ფაქტებია მოყვანილი პოლიციის მიერ ქუთაისის თეატრის მაყურებელთა დარბევისა, მაგრამ ჩვენი გამოკვლევის შედეგად დავადგინეთ, რომ მასში აღწერილია ქართველი საზოგადოების პროტესტი ებრაელთა ჩაგვრის წინააღმდეგ, ქართველი ხალხის ბრძოლა ანტისემიტიზმისა და შოვინიზმის წინააღმდეგ¹.

ზოგად აკრძალვებთან თანხვედრაშია 1901 წლის გაზეთ „ივერიის“ აკრძალული წერილების თემატიკაც, მასში შემოდის სასულიერო სემინარიისა და თელავის წმ. ნინოს პროგიმნაზიის ამბები, მასწავლებელთა უუფლებო მდგომარეობა და ცუდი ხელფასი, სუიციდი, პოლიციის უკანონო ქმედება, ესპანეთისა და საფრანგეთის მუშათა გაფიცვები და ა.შ. მასალის მიმოხილვიდან ჩანს, რომ იკრძალება სტატიები რუსი ეროვნების მასწავლებლების მხრიდან ქართველ ბავშვებზე ძალადობის შემთხვევების შესახებ.

1901 წლის ჟურნალ „მოგზაურის“ აკრძალულ სტატიებში შედის თხზულება სოლომონ ლეონიძეზე, რომლის ავტორის ფსევდონიმია ი. მარუშიძე [480-1-1697]. მასში ასახულია საქართველოს პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხი XVIII-XIX საუკუნეების მიჯნაზე, იგივე პრობლემა, რაც დგას ნ. ბარათაშვილის „ბედი ქართლისაში“, ოღონდ რუსეთის მაგივრად იმპერიად ინგლისია გამოყვანილი. ჩვენ ერთმანეთს შევუდარეთ ტექსტები: ჟურნალ „მოგზაურის“ თხზულება „სოლომონ ლეონიძე“, ნ. ბარათაშვილის „ბედი ქართლი-

¹ იხ. „XIX საუკუნე – ეპოქათა მიჯნა“, № 5, თამარ შარაბიძე, თამარ ციციშვილი „კავკასიის საცენზურო კომიტეტის“ მასალებში ასახული ებრაელთა დისკრიმინაციის პროცესი და ქართული საზოგადოების მიერ „ებრაელთა გამოსარჩლების“ ფაქტი“.

სა“, გრ. რჩეულიშვილის „ქვრივის ლიმონებიდან“ მონაკვეთი და ზ. ჭიჭინაძის წიგნი – „სოლომონ ლეონიძე, მსაჯული ანუ ვიცე-კანცლერი მეფე ერეკლე და სოლომონ იმერთა მეფისა“. შედარებითი ანალიზის საფუძველზე მივიღეთ შემდეგი დასკვნა, რომ ჟურნალ „მოგზაურში“ წარმოდგენილი თხზულების ავტორი უნდა იყოს ზაქარია ჭიჭინაძე (მასზე მიგვითითებს ავტორის ფსევდონიმიც), რადგან ორივე ტექსტში ერთი თემა და ერთნაირი ფაქტები აბსოლუტურად ერთნაირადაა გააზრებული. ზაქარია ჭიჭინაძე წლების განმავლობაში სწავლობდა და ზეპირგადმოცემათა საფუძველზე ამუშავებდა სოლომონ ლეონიძის მოღვაწეობას. ზეპირგადმოცემა უდევს საფუძვლად ნ. ბარათაშვილის პოემასაც „ბედი ქართლისა“ და გრიგოლ რჩეულიშვილის მოთხრობასაც „ქვრივის ლიმონები“, რასაც მოწმობს ამ ტექსტების საერთო ლექსიკაც და ერთნაირი ფაქტების დამოწმება, მხატვრული თვალსაზრისით კი ზემოთჩამოთვლილი ყველა ნაწარმოები განიცდის ბარათაშვილის პოემის პატრიოტულ ზეგავლენას¹. ცხადია, ასეთ პატრიოტულ მოთხრობას, რაც არ უნდა შეცვლილიყო რუსეთი ინგლისით და გაკრიტიკებულიყო ერეკლე II-ის პოლიტიკა, ცენზურა აკრძალავდა. ქართველმა მკითხველმა ვეღარ იხილა ქართველი ავტორის პოზიცია, გამოთქმული საქართველოს ანექსიიდან ზუსტად საუკუნის გასვლის შემდგომ (1901 წ.).

პუბლიცისტური სტატიებისა და მხატვრული თხზულებების გარდა, წავაწყდით ისეთ დრამატურგიულ ტექსტებსაც, რომლებიც აკრძალულია ცენზურის მიერ, ან გადაკეთებული წითელი ფანქრით. ზოგიერთი მათგანი ცნობილ მწერლებს ეკუთვნის და დღესაც არ არის შეტანილი მათი თხზულებების გამოცემებში. ეს ტექსტები აღდგენილი სახით ნელ-ნელა გამოიცემა ჩვენ მიერ კრებულის სახით, რომლის სახელწოდება იქნება – „კავკასიის საცენზურო კომიტეტის აკრძალული პიესები“.

დამოწმებანი:

- Gogebashvili, I. Tkhzulebani, t'.1. Tbilisi: "inst'it'ut'is gamomtseloba", 1952). (გოგებაშვილი, ი. თხზულებანი, ტ.1, თბილისი: „ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 1952).
- Sakartvelos erovnuli arkivis masalebi, pondi 480 (1848-1918 ts'ts'). (საქართველოს ეროვნული არქივის მასალები, ფონდი 480 (1848-1918 წწ.).

¹ იხ. იხ. „XIX საუკუნე – ეპოქათა მიჯნა“, № 5, ანა დოლიძე, „კავკასიის საცენზურო კომიტეტის ფონდში დაცული, დასაბეჭდად აკრძალული, ი. მარუშიძის დოკუმენტური ჟანრის დაუმთავრებელი მოთხრობა – „სოლომონ ლეონიძე“.

Tamar Sharabidze
Anna dolidze
Tamar Tsitsishvili
(Georgia)

The Goals and Objectives of the Caucasus Censorship Committee (Criteria for Applying Censorship to Literary Texts)

Summary

Keywords: Caucasus Censorship Committee, goals, objectives, archival materials.

The Caucasus Censorship Committee, from the day of its establishment (December 18, 1848) until its renaming (on October 24, 1905, the censorship committees of the Russian Empire were renamed as "Printing Affairs Committees") and beyond, served as one of the primary mechanisms for maintaining the empire. It was closely connected to various administrative and punitive bodies of Tsarism. The purpose of the Caucasus Censorship Committee was to control printed material, recognizing the immense influence the written word has on society and its readers. From the empire's perspective and philosophy, strict control over printed materials was deemed essential. The structure of the imperial mechanism can be visualized as follows: the Emperor (the sole ruler at the head of the empire), the Governor-General or Viceroy (the representative of the Russian Empire in a specific region, with authority over all institutions in the area), the Viceroy's Chancellery, the Ministry of Internal Affairs, the Governor, the Vice-Governor, the Caucasus Censorship Committee, the police, the judiciary, customs offices, printing houses, libraries and reading rooms, bookstores, theaters, writers or publicists, and finally, the readers (or audience).

The primary directives for control originated from the Emperor. Secondary authority alternated between the Viceroy's Chancellery and the Ministry of Internal Affairs. For any printed material to be published (books, brochures, articles, journals, or other types of printed matter), approval had to be sought from the Governor. The Governor would then forward the request, along with additional materials (e.g., in the case of a journal, the editor's personal information and program), to the Caucasus Censorship Committee. This committee operated based on the statutes on "Printing Affairs," prepared by the Viceroy's Chancellery on the Emperor's orders, supplemented by circulars. The censor would review the submitted material and provide their opinion (whether publication should be permitted or prohibited), sending their

decision back to the Viceroy's Chancellery, which would, in turn, respond to the Governor's request. Additionally, alphabetical lists of prohibited and permitted literature were compiled and sent monthly, in several copies, to all censorship committees across the empire. These lists were periodically updated and republished with additional entries. The Caucasus Censorship Committee takes measures to ensure that prohibited publications or banned foreign literature do not inadvertently reach readers or appear for sale. To achieve this, it utilizes various means to make these restrictions public: the prohibitions are sent to local police and governors, who are obligated to monitor compliance. Additionally, bans are disseminated through the main printing office's journal, "Book Chronicle", which publishes both an "Alphabetical List of Prohibited Books" and an "Alphabetical List of Works Reviewed (and Prohibited) by Foreign Censorship." The frequency of these publications underscores the vigilance of censorship to ensure that the imperial dictatorship's laws are upheld. Prohibitions are quickly communicated to bookstore owners, public libraries, reading rooms, distributors, and sales supervisors. The police periodically inspect these lower levels of distribution, conducting searches, confiscating banned literature, and destroying it. If prohibited materials are discovered in an institution, the establishment's owner is referred to the courts. This system forms an extensive mechanism of imperial dictatorship, overseen by the Minister of Internal Affairs.

The Caucasus Censorship Committee also maintains active engagement with customs authorities. Notably, Georgia serves as a transit country, and books entering Georgia's customs points via transit are inspected by the committee before being forwarded to their destinations in Russia and the Caucasus. Customs officials send all forms of printed materials (including drawings, maps, sheet music, and photographs) to the censorship committee, and parcels are not delivered to their owners until approval is granted. The review process can be quite lengthy.

The committee also maintains a journal where all printed or handwritten books and publications submitted for review are meticulously recorded. Each entry includes extracts noting when the review took place, in the presence of which censors, and the accompanying resolutions.

Permission for any periodical publication is granted by the Censorship Committee in accordance with censorship laws, but it also aligns with the empire's objectives, specifically promoting the "Russian element" and advancing regional education through the adoption of the Russian language. While the development of journals and newspapers in local languages is considered necessary for the progress of local populations, the empire does not favor the expansion of such publications. These periodicals are required to operate at their own expense, and their editors are expec-

ted to be relatively educated and "well-disposed" (Authors note: naturally, toward the empire). Additionally, censorship for local publications, particularly in the provinces, is stricter and more meticulous.

Beyond printed material, the Caucasus Censorship Committee also evaluates educational curricula, as these programs form the foundation for developing textbooks.

Religious materials are reviewed in collaboration with the highest religious authorities of the respective faiths, who provide conclusions on the appropriateness of the content. The Georgian Orthodox Church is an exception, as it is overseen by a Russian exarch who does not know the Georgian language. Consequently, Georgian-language religious materials are reviewed by a teacher specifically appointed for this purpose by the theological seminary. This underscores the unequal treatment of Georgians and other ethnic groups in religious matters, a topic frequently discussed in the Georgian press.

Later, the Censorship Committee established separate branches for specific areas, such as medical, military, and theatrical censorship. Military matters were subject to particularly strict scrutiny, with bans on publishing information about troop movements unless officially announced by the government. Medical, artistic, and musical fields also faced rigorous censorship.

Publications about the conditions of theological schools, the harsh economic circumstances and oppression in certain regions, unlawful court decisions, revolutionary activities, unrest at universities or other higher institutions, interethnic conflicts, sexual freedom, or suicide were prohibited. Additionally, information about members of the imperial family could not be published without renewed approval from the Minister of the Imperial Court. Insulting an official was punishable by holding the newspaper editor personally accountable under Article 68 of the Censorship Committee's statute. From July 9, 1896, the publication of any information regarding the appointment or transfer of state officials was banned in local periodicals.

It is noteworthy that from 1848 until the 1960s and 70s, the materials related to literary works stored in the Caucasian Censorship Committee's archive are very limited, mainly consisting of the committee's documents, including permits, prohibitions, and customs records for incoming materials. However, starting from the 1970s, alongside the activation of the press and theater, the archive began to hold records of materials that were submitted for review. The 1980s and 1990s stand out for a particular surge in activity.

Although theatrical censorship as a specific field was separated starting in 1879, it was based on the censorship law for dramatic works passed by the State Council on April 6, 1865, which stipulated that all dramatic works intended for per-

formance in theaters must be sent to the Main Department of Printing Affairs for review. The performances of plays approved by censorship were required to be staged according to the censored copies, under the personal responsibility of the theater owner; it was the duty of the police to monitor their accurate execution (including gestures) and prevent any “cynical tricks” during the performance (a special box should be allocated for the police in the theater). The law on dramatic works did not allow any exceptions for clubs, as public gatherings in capitals or provinces attracted far larger audiences than theaters. Therefore, the staging of plays in such venues without dramatic censorship was not permitted. The dramatic censorship system also maintained lists of approved, banned, and temporarily banned plays, which were sent to theater owners and police departments to control the stage performances. In the case of violations, a legal case would be initiated in court.

We were particularly interested in the materials banned by censorship, which include some of the finest examples of both literary and journalistic works. The Caucasian Censorship Committee’s archive, organized by years and periodical publications, holds the banned works from the 1880s, which include both literary and journalistic pieces. Their analysis reveals the themes that particularly concerned the Tsarist regime. We also came across dramaturgical texts that were either banned by censorship or altered with red ink. Some of these works are by well-known authors and are still not included in the collected works of their writings today. These texts, in their restored form, are gradually being published by us in an anthology entitled “Banned Materials of the Caucasian Censorship Committee.”